

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ*

Παναγιώτης Χρ. Ζιώγας

Απόψε έχουμε τη χαρά να τιμούμε τον Απόστολο Βακαλόπουλο, τον ομότιμο καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τον ακάματο ερευνητή και μελετητή των ιστορικών μας πηγών, τον παραγωγό γιγάντιου επιστημονικού έργου, τον πρωτοπόρο, το μετριοπαθή, τον αξιόπιστο και με αναπτυγμένη συνδυαστική φαντασία ιστορικό αλλά και το γλαφυρό συγγραφέα. Τιμούμε τον ακαδημαϊκό δάσκαλο για την προσφορά του σε χιλιάδες φιλόλογους και σε δεκάδες ειδικούς επιστήμονες. Τιμούμε το μειλίχιο, τον πράο, τον άνθρωπο του χαμόγελου, τον αφοσιωμένο χωρίς συμβιβασμούς στην οικογένειά του και στην επιστήμη, τον άνθρωπο που κατά αυστηρό και αμετάκλητο τρόπο οργάνωσε τη ζωή του με κέντρο το σπουδαστήριο, τα χαρτιά του, γενικά τον κόσμο της ιστορίας που έταξε ως σκοπό του να φέρει στο φως. Τιμούμε, με συνοπτικό λόγο, τον εθνικό μας ιστορικό του Νέου Ελληνισμού, που μπόρεσε, με σπάνιο ενθουσιασμό και με μοναδική οξύτητα και πληρότητα, να ανατάμει και να αποκαλύψει την ψυχή των ζωντανών ανθρώπων του έθνους μας.

Αισθανόμαστε ωστόσο την ανάγκη να σημειώσουμε ότι ένα μέρος της τιμής αυτής ανήκει και στη σεβαστή κυρία που είναι ανάμεσά μας, στην Ειρήνη Βακαλοπούλου, τη σύντροφο του τιμωμένου, στη «συνοδίτισσα Ειρήνη», όπως την αποκαλεί ο ίδιος στις αφιερώσεις των τελευταίων του βιβλίων. Κι αυτό

* Το κείμενο, με ελαφρές τώρα παραλείψεις στην αρχή και στο τέλος του και εμπλουτισμένο με αναγκαίες υποσημειώσεις, αποτέλεσε εισήγηση σε εκδήλωση της 20ής Δεκεμβρίου 1989 στη Μεγάλη Λέσχη Καβάλας προς τιμή του καθηγητή Αποστόλου Βακαλοπούλου, στα πλαίσια ενός ευρύτερου προγράμματος «απόδοσης τιμής» της ΣΕΛΜΕ Καβάλας σε κορυφαίες προσωπικότητες της χώρας μας στον τομέα των γραμμάτων και της επιστήμης. Στο ίδιο πρόγραμμα, σε χωριστές εκδηλώσεις, τιμήθηκαν και οι ομότιμοι καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης, με τη σειρά που εμφανίστηκαν: Αγαπητός Τσοπανάκης, Μανόλης Ανδρόνικος, Εμμανουήλ Κριαράς και Μιχαήλ Σακελλαρίου. Μετά την παρουσίασή του ο τιμώμενος Απόστολος Βακαλόπουλος ανέπτυξε το θέμα: *Η Γαλλική Επανάσταση τον 1789. Η Ελληνική Επανάσταση τον 1821*.

γιατί, στη μακρά πορεία της δημιουργίας του μεγάλου μας ιστορικού, του συμ-
παραστάθηκε με κατανόηση και εγκαρτέρηση και τον στήριξε στις ώρες του
μεγάλου μόχθου και του βασανισμού, που αναπόφευκτα συνοδεύουν τις μεγάλες
δημιουργίες.

α) Συνοπτικό βιογραφικό διάγραμμα

—Γεννήθηκε στο Βόλο το 1909.

—Το 1914 εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στη Θεσσαλονίκη, όπου
από τότε έζησε, σπούδασε και έδρασε συνέχεια ως σήμερα.

—Μετά το τέλος των γυμνασιακών του σπουδών γράφτηκε το 1927 στη
νεοσύστατη τότε Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσ-
σαλονίκης.

—Το 1931 έλαβε το πτυχίο της Παιδαγωγικής και το 1932 το πτυχίο της
Κλασικής Φιλολογίας.

—Μετά την εκπλήρωση των στρατιωτικών του υποχρεώσεων, το 1933,
εργάστηκε σε Ιδιωτική Σχολή της Θεσσαλονίκης.

—Το 1937, μαζί με άλλους καθηγητές της Μέσης Εκπαίδευσης, έκαμε
εξάμηνη μετεκπαίδευση στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Αθη-
νών. Έτσι του δόθηκε η ευκαιρία να παρακολουθήσει παραδόσεις καθηγητών
της Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, αλλά και να εργαστεί για προσωπικές
του μελέτες στις πλούσιες βιβλιοθήκες της πρωτεύουσας.

—Το 1939 αναγορεύτηκε διδάκτωρ φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Θεσ-
σαλονίκης.

—Επιστρατεύτηκε και έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις εναντίον των Ιτα-
λών και των Γερμανών (1940-41).

—Το 1943 εξελέγη άμισθος υφηγητής της Ιστορίας της Νεωτέρας Ελ-
λάδος και, αφού πέρασε διαδοχικά όλα τα στάδια ανέλιξής του στην πανεπι-
στημιακή κλίμακα, το 1951 έγινε τακτικός καθηγητής της ίδιας έδρας στη Φι-
λοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης.

—Το 1974, μετά από γόνιμο και μακροχρόνιο, μεγαλύτερο από τριάντα
χρόνια, διδακτικό έργο αποσύρθηκε από το Πανεπιστήμιο ως Ομότιμος Κα-
θηγητής.

β) Η εξωδιδακτική επιστημονική δράση

Το 1939 συμμετέσχε μαζί με άλλες προσωπικότητες ως ιδρυτικό μέλος
στο προσωρινό τότε επταμελές Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρίας Μακεδο-
νικών Σπουδών, που τότε ιδρύθηκε, και μάλιστα εξελέγη και μέλος της Επι-

τροπής Δημοσιευμάτων της Εταιρίας δίπλα στους καθηγητές Σιγάλα και Βιζουκίδη. Από τότε ο δεσμός του με την Εταιρία παρέμεινε άρρηκτος και η συνεργασία του μαζί της αδιάλειπτη ως σήμερα. Παράλληλα υπηρέτησε και ως μέλος της σύνταξης των περιοδικών της Εταιρίας «Μακεδονικά» και «Ελληνικά». Από το 1975 επίσης οργάνωσε και διευθύνει το Τμήμα Ιστορικών Μελετών της Εταιρίας, που ως σκοπό έχει την προώθηση των ιστορικών ερευνών της Μακεδονίας και ιδίως του Μακεδονικού Αγώνα.

Στη διάρκεια της Κατοχής συνεργάστηκε ως ιστορικός με τους αρμόδιους της Γενικής Διοίκησης Βορείου Ελλάδος για την αντίκρουση των ξένων προπαγανδών στο έδαφος της Μακεδονίας. Συνέγραψε μάλιστα δύο σχετικές μελέτες.

Αντιπροσώπευσε την ελληνική επιστήμη σε διεθνή ιστορικά συνέδρια και ταξίδισε για μελέτες και έρευνες ή και για διαλέξεις στην Αυστρία, την Ιταλία, Γερμανία, Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς και σε Βαλκανικές χώρες. Σε δύο συνέδρια —στο Διεθνές Συνέδριο Ιστορικών Επιστημών στη Βιέννη το 1965, καθώς και στο Α' Διεθνές Συνέδριο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στη Σόφια το 1969— αντέκρουσε και κατέρριψε τις σφαλερές απόψεις Σλάβων ιστορικών για τη Μακεδονία.

Σε πολλές δεκάδες ανέρχονται οι διαλέξεις και ομιλίες του προς το κοινό της Θεσσαλονίκης, των Αθηνών και σε διάφορες άλλες πόλεις της χώρας.

Διετέλεσε Γενικός Γραμματέας του Ιστορικού Αρχείου της Μακεδονίας, μέλος διαφόρων επιστημονικών σωματείων και Δ.Σ., όπως, εκτός της Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών, του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, καθώς και μέλος της Εποπτικής Επιτροπής της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους, της Εκδοτικής Αθηνών και της Συντακτικής Επιτροπής του περιοδικού «Balkan Studies».

γ) Ο ιστορικός Απόστολος Βακαλόπουλος

Ο Απόστολος Βακαλόπουλος θεωρείται πια ως ο «εθνικός ιστορικός» του Νέου Ελληνισμού. Δύο είναι οι παράγοντες που συνέθεσαν την ιστορική του φυσιογνωμία: Ο πρώτος είναι ο γεωγραφικός χώρος και η εποχή μέσα στην οποία έζησε. Ο δεύτερος παράγοντας είναι η μακρά του θητεία, περισσότερο από μισόν αιώνα, στην ιστορική επιστήμη. Γράφει κατά πυκνό τρόπο στον Πρόλογο της συνοπτικής του *Νέας Ελληνικής Ιστορίας*: «Κατοικώντας σ' ένα επίκαιρο γεωγραφικά και ιστορικά σημείο της Ευρώπης, στη Θεσσαλονίκη, ζώντας μέσα στον 20ό αιώνα δύο παγκόσμιους πολέμους, τη μικρασιατική καταστροφή, σωρεία αλλεπάλληλων στρατιωτικών κινημάτων, δικτατοριών και κάθε είδος πολιτευμάτων και κυβερνήσεων, επίσης κινήσεις δημογραφικές, οι-

κονομικές, πνευματικές και καλλιτεχνικές, καθώς και εξωτερικές κοσμοϊστορικές μεταβολές (...), τέλος θητεύοντας πιστά και αφοσιωμένα μισό σχεδόν αιώνα στην ιστορική επιστήμη, (...), νομίζω ότι έχω κάποιο δικαίωμα, αλλά και καθήκον να προσφέρω την πείρα μου αυτή — συνυφασμένη αζεδιάλυτα με την ιστορική ύλη επεξεργασμένη σε σύνθεση — στον ελληνικό λαό, στον οποίο και αφιερώνω το βιβλίο μου αυτό»¹.

Εκείνο που γρήγορα συνειδητοποίησε ο Α. Β. ήταν η απουσία μιας συνθετικής ιστορίας του Νέου Ελληνισμού. «Έλειπε», όπως γράφει ο ίδιος, «το έργο που θα προσπαθούσε να εισδύσει όσο το δυνατόν βαθύτερα στην ανθρώπινη ψυχολογία, στην ψυχολογία των Νεοελλήνων, και το οποίο θα διευκόλυνε τον Έλληνα αναγνώστη να γνωρίσει το έθνος του, τους προγόνους του, τον ίδιο τον εαυτό του»².

Έβλεπε ότι όσα έργα σχετικά είχαν γραφεί κατακλύζονταν από γενικεύσεις και θεωρητικές απλουστεύσεις³, κυρίως διότι δεν είχαν άμεση πρόσβαση στις πηγές, ελληνικές και ξένες. Γι' αυτό και δεν μπορούσαν να πλησιάσουν το πνεύμα της εποχής που μελετούσαν⁴. Μέσα σε τέτοιες συνθήκες ο Α. Β. νωρίς έστρεψε την προσοχή του και τις έρευνές του στην υστεροβυζαντινή περίοδο και σε εκείνη της τουρκοκρατίας⁵.

1. Απόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204-1985)*, Έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 2.

2. Απόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Α' Αρχές και διαμόρφωσή του*, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 10.

3. «Απέφυγα ακόμη τις εύκολες γενικεύσεις που παρουσιάζονται δήθεν ως κοινωνιολογικές θεωρήσεις και οι οποίες έχουν κατακλύσει τελευταία την παιδεία μας. Οι γενικεύσεις αυτές απλουστεύουν συνεχώς και περιορίζουν ως τον έσχατο βαθμό την ιστορική ακρίβεια με αποτέλεσμα να διαστρεβλώνουν ή να εκτοπίζουν την απέριττη και σκληρή γλώσσα της Ιστορίας, εισάγοντας ένα ασαφές και σκοτεινό βερμπαλισμό», γράφει χαρακτηριστικά βλ. Α. Ε. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Ζ', Θεσσαλονίκη 1986, σ. 6.

4. Γράφει ο ίδιος σχετικά: «Εκείνο, όμως, που θέλω να επισημάνω είναι ότι ελάχιστοι ιστορικοί είχαν άμεση πρόσβαση στις πηγές, λόγω της έλλειψης πολλών γλωσσών. Περιορίζονται, επίσης, στην παροχή πλήθους πληροφοριών, χωρίς να κάνουν καμιά προσπάθεια για να πλησιάσουν την ψυχή των προσώπων καθώς και των ρευμάτων της εποχής που μελετούν» βλ. *Η Ιστορία επιμηκύνει τη ζωή μας. Μια συνέντευξη του Απόστολου Βακαλόπουλου στον Εμμ. Μ. Αναγνωστάκη*, «Τέταρτο», τεύχος 37, Μάιος 1988, σ. 34.

5. «Στη βαθμιαία και μακροχρόνια μελέτη των διαφόρων περιόδων της ιστορίας στα υστεροβυζαντινά χρόνια και κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, αφιέρωνα με πάθος τον μεγαλύτερο χρόνο των ιστορικών μου ερευνών, καταγράφοντας σε χωριστά φύλλα τις ποιήσεις, σκέψεις μου για τα διάφορα θεωρητικά ή και πρακτικά προβλήματα που αντιμετώπιζα, σκέψεις για προσωπική μου χρήση» βλ. Απόστ. Βακαλόπουλου, *Απόψεις για την ιστορία και τη μεθοδολογία της. Προσωπική μαρτυρία*, «Σύγχρονα Θέματα», τεύχος 35-37, Δεκέμβριος 1988, σ. 78.

Για τη μελέτη όμως αυτής της μεγάλης σε έκταση χρονικής περιόδου προετοίμασε με επάρκεια τον εαυτό του και πριν από το ξεκίνημά του αλλά και κατά τη διάρκεια των ερευνών του. Έτσι:

α) Μέσα από μια συστηματική μελέτη της σύγχρονης και της παλαιότερης βιβλιογραφίας, της σχετικής με τις ιστορικές σπουδές και τη μεθοδολογία τους, διαμόρφωσε τη δική του μέθοδο προσέγγισης της ιστορικής ύλης⁶.

β) Έστρεψε την προσοχή του στη μελέτη και την αξιοποίηση των πρωτογενών πηγών αλλά και των ανάλογων βοηθημάτων, ελληνικών και ξένων, της ιστορίας, πράγμα που γρήγορα του δημιούργησε την ανάγκη της εξοικείωσής του με τις ξένες γλώσσες. Μας πληροφορεί ο ίδιος: «Επειδή ήταν γραμμένα σε διάφορες γλώσσες, έπρεπε να διδαχθώ, ώστε να μπορώ τουλάχιστον να χρησιμοποιώ, εκτός από τα γαλλικά και γερμανικά που γνώριζα μετά την αποφοίτησή μου από το γυμνάσιο, και άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, καθώς και την τουρκική με τη νέα της γραφή. Με αυτόν τον τρόπο μπόρεσα να διαβάσω τις αναγκαίες εργασίες Ρώσων, Βουλγάρων, Γιουγκοσλάβων, Ρουμάνων και Τούρκων επιστημόνων, οι οποίοι είχαν δημοσιεύσει ενδιαφέρουσες μελέτες»⁷.

γ) Ανέτρεξε σε βοηθήματα και πηγές άλλων επιστημών, «των λεγόμενων βοηθητικών επιστημών της Ιστορίας, δηλαδή της δημόσιας και πολιτικής οικονομίας, της ψυχολογίας ατόμων και μαζών, της κοινωνιολογίας, της ανθρωπογεωγραφίας, του συνταγματικού δικαίου, των διαφόρων θεωριών της Ιστορίας, κ.λ., για την κατανόηση και ερμηνεία των διαφόρων προβλημάτων, τα οποία θα συναντούσα κατά την πορεία της έρευνάς μου»⁸.

δ) Τέλος, όπως ο ίδιος, γράφει: «Η διεύρυνση επίσης του κύκλου των γνώσεων μου και η συμμετοχή μου στα διεθνή ιστορικά συνέδρια ή συμπόσια, οι ανακοινώσεις και οι συζητήσεις που ακολουθούσαν, καθώς και η αλληλογραφία μου με τους ειδικούς επιστήμονες με ανταλλαγή απόψεων ή και δημοσιευμάτων μου διάνοιγαν όλο και περισσότερο τον ορίζοντα των σκέψεων και των ερευνών μου»⁹.

Αποτέλεσμα αυτής της μακρόχρονης και βαθιάς μελέτης της Ιστορίας ήταν

6. «Ανέτρεξα κατευθείαν στις πηγές των μαρτυριών της εποχής, δεν παρέλαβα εμμέσως τις πληροφορίες μου, και όταν ανατρέχει κανείς στις πηγές της εποχής, μεταφέρεται στην εποχή και επομένως μεταφέρει όλη τη ζωνρότητα και το παρόν εκείνης της εποχής. Γι' αυτό, ίσως, να θεωρήθηκε η ιστορία μου γραμμένη κατά λογοτεχνικό τρόπο ή ότι έχει ρομαντικά στοιχεία. Άλλωστε, εγώ ο ίδιος, δεν ανήκω σε καμιά σχολή» βλ. «Τέταρτο», ό.π., σ. 34.

7. Απόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Η', Θεσσαλονίκη 1988, σ. 733.

8. ό.π., σ. 727.

9. ό.π., σ. 734.

να φέρει στο φως ένα τεράστιο έργο: έργο έρευνας και σύνθεσης, αλλά συγχρόνως να διαμορφώσει σχολή προσέγγισης των ιστορικών θεμάτων¹⁰.

Έτσι ο Απόστολος Βακαλόπουλος είναι ο αρμοδιότερος σήμερα να μιλήσει για τη φυσιогνωμία της πρώτης περιόδου του νέου Ελληνισμού. Γράφει χαρακτηριστικά: «Μέσα σ' αυτή την περίοδο νομίζει κανείς ότι δύει και τέλος παύει να υφίσταται ένας παλαιός κόσμος, ενώ στην πραγματικότητα ο κόσμος αυτός, με την πίεση ισχυρών εξωτερικών και εσωτερικών επιδράσεων, μεταμορφώνεται βαθμιαία και μετασχηματίζεται σε ένα νέον. Έτσι συντίθεται και δημιουργείται ο νέος ελληνισμός, που υποφέρει και αγωνιά μέσα στις δύσκολες συνθήκες του περιβάλλοντός του και προσπαθεί να βρή τον εαυτό του, να επιζήση και να χαράξει την πορεία για ένα καλύτερο μέλλον»¹¹.

Για τους Έλληνες της περιόδου του 1821, με την οποία και κλείνει τη συγγραφή της μεγάλης του *Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού*, σημειώνει αποφεύγοντας να ωραιοποιήσει και να ηρωοποιήσει την Ιστορία μας: «Στην εξεταζόμενη περίοδο, περισσότερο από κάθε άλλη, απεικονίζονται τα κύρια χαρακτηριστικά ελαττώματα των Ελλήνων, ο εγωισμός, η έπαρση, τα προσωπικά ή ταξικά συμφέροντα, τα πάθη, ιδίως τα πολιτικά ή καλύτερα τα κομματικά, ο αιώνιος ελληνικός φατριασμός, η τάση τους προς διαφωνία και προς διενέξεις, που οδηγούν στη διχόνοια, ελαττώματα που δυσκολεύεται να τα κατανικήσει και αυτή ακόμη η απειλούμενη καταστροφή του έθνους»¹².

Αλλά και για τους σύγχρονους Έλληνες επισημαίνει: «Μνήμη εθνική έχουμε, αυτό θα έλειπε κιόλας. Εκείνο που εγώ φοβούμαι είναι η μη συνειδητοποίηση του διχασμού και τους κινδύνους που επιφέρει. Το πάθος μας παρασύρει τόσο, ώστε να ξεχνάμε. Άλλωστε, ιστορικά, οι διχασμοί και οι διενέξεις έπαιξαν πολύ σοβαρό ρόλο στη συρρίκνωση του ελληνισμού. (...). Αυτό που θα ήθελα να επισημάνω είναι να διατηρήσουμε την ιστορική μας μνήμη και να αποφύγουμε τις διχόνοιες και τους εμφυλίους πολέμους. Τώρα μεγάλη απώλεια υπάρχει με τον απόδημο Ελληνισμό στην Αμερική, την Αυστραλία, αλλά και τις χώρες της ΕΟΚ. Επαναλαμβάνω πως είναι, πράγματι, πολύ μεγάλη απώλεια, την οποία δεν την έχουμε επισημάνει σωστά. Χάνουμε πολύ καλές επιστημονικές δυνάμεις και πνευματικά κεφάλαια, που ζουν στη Δύση, μεγαλώνουν

10. «Η εργασία μου (...) στοχεύει ταυτόχρονα σε δύο σκοπούς, στην έρευνα και στη σύνθεση. Ακολουθώντας τις γνωστές μου αρχές για τη διερεύνηση των πλαισίων του «ιστορικού γίνεσθαι» και του ανθρώπινου θεάτρου, αποβλέπω όχι μόνο στην ανίχνευση της αιτίας και του αιτιατού, αλλά και στην εμβάθυνση της μελέτης του φυσικού, οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος (...). Γενικά οι προσπάθειές μου απέβλεψαν στην κατά το δυνατόν αναπαράσταση του συνολικού και αδιάσπαστου ανθρώπινου βίου (...)», ό.π., σ. 8.

11. Απόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Α', σ. 11.

12. ό.π., τ. Ζ', σ. 5.

τα παιδιά τους και αμφιβάλλω αν οι επόμενες γενιές θα έχουν κάποια σχέση με τη χώρα μας. Έχουν αρχίσει σιγά-σιγά και αφομοιώνονται»¹³.

Σε άλλη ευκαιρία, τονίζοντας την ανάγκη που αισθάνεται σήμερα ο Ελληνισμός να έχει ιστορική γνώση, γράφει: «Στα χρόνια μας μάλιστα, τα τόσο ταραγμένα, ο ελληνικός λαός έχει αισθανθεί, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, την ανάγκη να συγκροτηθεί εκπαιδευτικά με τα πορίσματα των κοινωνικών επιστημών, προ πάντων της ιστορικής επιστήμης, να μη μείνει δηλαδή μετέωρος μέσα στο χάος των αιώνων, αλλά να γνωρίσει τις ιστορικές ρίζες και τη θέση του έθνους του, καθώς και του εαυτού του μέσα στο σύγχρονο πολιτισμένο κόσμο»¹⁴.

Κάτω από προϋποθέσεις που σκιαγραφήθηκαν παραπάνω συγγράφηκε το ιστορικό έργο του Αποστόλου Βακαλοπούλου, που είναι τεράστιο σε ποσότητα, μοναδικό για την επιστημονική συμβολή στη γνώση και την κατανόηση της περιόδου που καλύπτει, αλλά και σπάνια γλαφυρό και ελκυστικό και για το μέσο ακόμη αναγνώστη.

δ) Το συγγραφικό του έργο

Το συγγραφικό έργο του τιμωμένου ως σήμερα —έργο μισού αιώνα— υπερβαίνει τις 200 εργασίες. Σε ειδικό δημοσίευμα της Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών του 1988 για την εργογραφία του¹⁵ σημειώνονται 192 τίτλοι εκδεδωμένων εργασιών του και άλλοι 11 τίτλοι «υπό εκτύπωση». Οι εργασίες αυτές είναι είτε αυτοτελή βιβλία, είτε άρθρα και μελέτες, δημοσιευμένες σε διάφορα πρακτικά συνεδρίων, σε τιμητικούς τόμους, σε περιοδικά και στον τύπο.

Οι εργασίες καλύπτουν κυρίως τρεις μεγάλους κύκλους της έρευνας. Ο πρώτος αναφέρεται στη Θεσσαλονίκη, ο δεύτερος στη Μακεδονία, δηλαδή τη γεωγραφική περιοχή της «μείζονος Μακεδονίας», που τα όριά της συμπίπτουν με εκείνα της αρχαιότητας και της εποχής των τελευταίων χρόνων της Τουρκοκρατίας¹⁶. Ο τρίτος κύκλος καλύπτει τη γενικότερη ιστορία του ελλη-

13. «Τέταρτο», ό.π., σ. 35-36.

14. Απόστ. Ε. Βακαλόπουλου, ό.π., τ. Α', σ. 9.

15. Ν. Χονδρογιάννη, *Εργογραφία ήτοι δείκτης των εργασιών του καθηγητού Αποστόλου Ε. Βακαλόπουλου και μνεία των βιβλιοκρισιών στα επιστημονικά και άλλα περιοδικά καθώς και στον ημερήσιο τύπο*, Έκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1988.

16. «(...) τα σύνορα της «μείζονος» Μακεδονίας αρχίζουν προς Ν. από τα Χάσια, Καμβούνια, τον Όλυμπο και από το Αιγαίο πέλαγος και εκτείνονται προς Β. επάνω από την Αχρίδα και την Πρέσπα, περιλαμβάνουν το Κρούσοβο, τον Περλεπέ και τα Βελεσά και ανατολικότερα τις περιοχές Στρώμνιτσας και Μελενίκου. Τα δυτικά της όρια είναι η Πίνδος και τ' ανατολικά ο Νέστος». Απόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833)*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 1.

νικού έθνους και ακριβέστερα του νεοελληνικού έθνους, καθώς και τις σχέσεις του προς τα όμορα βαλκανικά έθνη.

Για την ιστορία της Θεσσαλονίκης έχει αφιερώσει περισσότερες από 35 εργασίες του, από τις οποίες ξεχωρίζει το μεγάλο συνθετικό του έργο *Ιστορία της Θεσσαλονίκης (316-1912)*, που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1947, εκδόθηκε συμπληρωμένο και σε αγγλική μετάφραση το 1963, για να επανεκδοθεί μετά από αλλεπάλληλες προηγούμενες εκδόσεις, το 1983, καλύπτοντας την ιστορία της Θεσσαλονίκης ως το έτος αυτό¹⁷.

Η Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών στον τιμητικό τόμο *Παγκαρπία Μακεδονικής Γης* που αφιέρωσε στον Α.Β.¹⁸, περιέλαβε τις διάφορες μελέτες του για τη Θεσσαλονίκη και τη Μακεδονία, που ήδη (1980) είχαν εκδοθεί σε περιοδικά κλπ., όχι όμως τα σχετικά αυτοτελή βιβλία του. Συνολικά για τη Μακεδονία έχει αφιερώσει περίπου 40 εργασίες του, από τις οποίες την κεντρική θέση έχει η *Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833)*, που εκδόθηκε το 1969, καθώς και σε αγγλική μετάφραση το 1973. Συμπληρωματικό έργο αυτής της *Ιστορίας* του είναι ο σχετικός τόμος *Πηγές της Ιστορίας της Μακεδονίας (1354-1833)*, που εκδόθηκε πρόσφατα (1989).

Από τα βιβλία του τα αφιερωμένα στη Μακεδονία, είναι ανάγκη να μνημονευτούν άλλα τρία: το σχετικό με τη Θάσο, βιβλίο που εκδόθηκε αρχικά σε γαλλική γλώσσα το 1953 και καλύπτει την ιστορία του νησιού από το 1453 ως το 1912¹⁹. έπειτα το σχετικό με τον Εμμανουήλ Παπάς²⁰ και τέλος το σχετικό με το Μακεδονικό Αγώνα του 1904-1908²¹.

Το κύριο όμως έργο του τιμωμένου καλύπτει τον τρίτο κύκλο των ερευνών του, δηλαδή την ιστορία του νεοελληνικού έθνους. Από αυτά κάνουμε μόνο απλή μνεία στα ακόλουθα βιβλία:

—*Πρόσφυγες και προσφυγικό ζήτημα κατά την ελληνικήν επανάστασιν του 1821*²².

17. Απόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης (316-1983)*, Θεσσαλονίκη 1983.

18. Τιμητικός Τόμος, *Παγκαρπία Μακεδονικής Γης. Μελέτες Απόστολου Ε. Βακαλόπουλου*, Έκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1980.

19. Απόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Θάσου (1453-1912)*, Έκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1984.

20. Απόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Εμμανουήλ Παπάς, «Αρχηγός και υπερασπιστής της Μακεδονίας». Η ιστορία και το αρχείο της οικογενείας του*, Έκδ. Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1981.

21. Απόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908) ως κορυφαία φάση των αγώνων των Ελλήνων για τη Μακεδονία*, Έκδ. Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1985.

22. Θεσσαλονίκη 1939.

—Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821²³.

—Ιστορία της Ελληνικής επανάστασης του 1821²⁴.

—Νέα Ελληνική Ιστορία (1204-1985)²⁵, που εκδόθηκε μάλιστα και σε τρεις άλλες γλώσσες: γαλλική, αγγλική και γερμανική.

Μια ιδιαίτερη θέση στο έργο του έχουν επίσης το βιβλίο του

—Η καταγωγή και η πνευματική συνέχεια του ελληνικού έθνους²⁶, που μεταφράστηκε και στην αγγλική γλώσσα, καθώς και το βιβλίο

—Ο χαρακτήρας των Ελλήνων. Ανιχνεύοντας την εθνική μας ταυτότητα²⁷.

Το έργο όμως που αποτελεί πραγματικά έργο ζωής του τιμωμένου, αλλά και που του έδωσε τον τίτλο του «εθνικού ιστορικού» είναι το ογκώδες οκτάτομο έργο του *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*²⁸ (συνολικής έκτασης 6.198 σελίδων) συνοδευμένο από δύο επίσης ογκώδεις τόμους *Πηγές της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού*²⁹. Είναι ένα πανόραμα του νεοελληνικού μας έθνους από τις αρχές του (1204) ως το θάνατο του Καποδίστρια το 1831.

23. Ο πλήρης τίτλος είναι *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821: Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, Θεσσαλονίκη 1948.

24. Έκδ. Ο.Ε.Δ.Β., Αθήναι 1971.

25. Βλ. παραπ. σημ. 1.

26. «Επιστημ. Επετηρίς Φιλοσοφ. Σχολής Αριστοτ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης» 10 (1968) 107-133.

27. 2η έκδοση, Θεσσαλονίκη 1983.

28. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*.

—Α'. *Αρχές και διαμόρφωσή του*, Θεσσαλονίκη 1961, 1974.

—τ. Β'. *Τουρκοκρατία 1453-1669. Οι ιστορικές βάσεις της νεοελληνικής κοινωνίας και οικονομίας*, Θεσσαλονίκη 1964, 1976.

—τ. Γ'. *Τουρκοκρατία 1453-1669. Οι αγώνες για την πίστη και την ελευθερία*, Θεσσαλονίκη 1968.

—τ. Δ'. *Τουρκοκρατία 1669-1812. Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους*, Θεσσαλονίκη 1973.

—τ. Ε'. *Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση 1821-1829. Οι προϋποθέσεις και οι βάσεις της (1813-1822)*, Θεσσαλονίκη 1980.

—τ. ΣΤ'. *Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση 1821-1829. Η εσωτερική κρίση (1822-1825)*, Θεσσαλονίκη 1982.

—*Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση 1821-1829. Τόμος Ζ' προτελευταίος. Ο αφρικανικός σιμόν ή η επιδρομή του Ιμπραήμ στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1986.

—*Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση 1821-1829. Τόμος Η' τελευταίος (1828-27 Σεπτ. 1831). Ιωάννης Καποδίστριας ή η επώδυνη γένεση του Νεοελληνικού Κράτους*, Θεσσαλονίκη 1988.

29. τ. Α'. (1204-1669), Έκδ. Αριστοτελείου Πανεπ. Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1965.

—τ. Β' (1669-1812), Έκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1977.

ε) Τιμητικές διακρίσεις προς τον Απόστολο Βακαλόπουλο

—Η Πολιτεία τίμησε τον Απόστολο Βακαλόπουλο με τα παράσημα των Ταξιαρχών του Τάγματος του Φοίνικος και του Τάγματος του Γεωργίου του Α'.

—Έλαβε βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών (1940) — «βραβείον Κίτσου Μακρυγιάννη, προωρισμένον δια το καλύτερον ιστορικόν έργον το αναφερόμενον εις την από του 1821 μέχρι του 1912 ιστορίαν και ιδίως εις την ελληνικήν επανάστασιν».

—Το 1949 τιμήθηκε με το διεθνές βραβείο Zappas (από την Association pour l'encouragement des Etudes Grecques του Παρισιού) για το έργο του *Τα ελληνικά στρατεύματα του '21* που είχε εκδοθεί τον προηγούμενο χρόνο.

—Η Ακαδημία Αθηνών (το 1971) τον τίμησε με το «Αριστείον Ιστορικών και Κοινωνικών Επιστημών», που απονεμήθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα, για τη συμβολή του στη διαλεύκανση της ιστορίας του ελληνικού έθνους, ιδίως κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας.

—Το 1972 ο Δήμος Μεσολογγίου τον τίμησε με το χρυσό μετάλλιο της Ιεράς Πόλεως.

—Το 1975 ο Ροταριανός Όμιλος του απένειμε το χρυσό μετάλλιο «δια την ανεκτίμητον προσφοράν του εις την επιστημονικήν και την πνευματικήν Θεσσαλονίκην».

—Το 1979 τιμήθηκε σε ειδική τελετή από την Αυστριακή Ακαδημία των Επιστημών με το βραβείο Gottfried von Herder.

—Στον ίδιο χρόνο η Διεθνής Εταιρία σπουδών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης του απένειμε αναμνηστικό μετάλλιο μετά σχετικού διπλώματος «για τη μεγάλη του επιστημονική συμβολή στο έργο της συνεργασίας και φιλίας που προώθησε η Εταιρία».

—Το 1980 η Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών εξέδωσε τιμητικό τόμο με τίτλο *Παγκαρπία Μακεδονικής Γης. Μελέτες Αποστόλου Βακαλοπούλου. Τιμητική προσφορά προς το συγγραφέα*.

—Το 1988 του έγινε τιμητική εκδήλωση από τη Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα³⁰.

—Υπήρξαν όμως και πολλές άλλες τιμητικές διακρίσεις: Επίτιμο Εταίρο τον εξέλεξαν διάφορες επιστημονικές εταιρίες, ελληνικές και ξένες, όπως η Ιστορική και Αρχαιολογική Εταιρία Κρήτης, η Εταιρία Κυπριακών Σπουδών, η Εταιρία Ιστορικών Σπουδών επί του Νεωτέρου Ελληνισμού, ενώ ως αντεπιστέλλον μέλος τον εξέλεξε το Σικελικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών, που εδρεύει στο Παλέρμο.

30. Σχετική εισήγηση της εκδήλωσης βλ. Γεωργ. Χ. Χιονίδη, *Ο καθηγητής Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, ο ιστορικός του Νέου Ελληνισμού*, (Ανάτυπο από τα «Χρονικά» Ζ' (1987-88) της Μακεδ. Φιλεκπ. Αδελφότητας), Θεσσαλονίκη 1988.